

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: МОРАЛЬНА Й ПОЛІТИЧНА СПЕЦИФІКА

У статті розглядаються моральні та політичні аспекти еволюції влади в Україні. Висвітлюється також історична самодетермінація владної трансформації. Акцентується увага на необхідності моральної легітимізації влади.

***I.M. Kucherenko. Transformation of authority in modern Ukraine: moral and political specificity.** The article is on moral aspects of evolution of power and authority in Ukraine. Historical self-determination of power transformation is regarded as well. The necessity of moral legitimization of power is emphasized.*

Трансформація влади є складним і тривалим історичним процесом, який не може відбутися миттєво, а потребує певного часу для свого завершення. Однак таке завершення також відносно, адже владні взаємодії не можуть вважатися історично завмерлими, постійно зазнаючи змін та перетворень. Загалом відбувається процес накопичення мікрозмін, які, зрештою, приводять до макрозмін — радикальних і докорінних. Будь-яка система влади і будь-яке суспільство є заручником попереднього історичного досвіду. Здійснивши у справі реформування владних відносин певний історичний крок, вже неможливо його зректися чи здійснювати подальші кроки без врахування того, що вже зроблено. Подібна всеосяжна історична динаміка владних відносин потребує хоч якоїсь статичності, тобто стабільного й незмінного (загалом — позаісторичного) джерела оцінок та критеріїв, які дали б змогу неупереджено й об'єктивно поглянути на цю динаміку. Сфера моральності є одним з таких кутів зору. Вона дає можливість досягнути історичну динаміку влади — побачити її з боку, політично та економічно незацікавленим поглядом. Таким чином, можна стверджувати, що моральність робить свій теоретико-методологічний внесок в об'єктивність політологічного дослідження.

Суспільство є ціннісною та ресурсною основою системи влади, тому і функції влади є релевантними для суспільства в цілому. Таким чином, владно-політичні структури здатні не лише солідаризувати, об'єднати суспільство, але й зруйнувати той чи інший суспільний лад. «Така диференціація і функціональна специфікація

політичної влади за будь-яких умов трансформує суспільство, і, відповідно, змінює можливості й умови сумісності всіх суспільних підсистем»¹. Отже, разом із владою трансформується саме суспільство і навпаки — трансформація суспільства є трансформацією влади. Владні відносини неможливо уявити поза загальносуспільним контекстом. Саме це й споріднює владу та мораль, оскільки остання також не знає винятків і стосується всього суспільства.

Сьогодні поширеною серед українських політиків є риторика «оновлення та модернізації». З одного боку, такі міркування вповні зрозумілі, адже сьогоднішня українська влада, так само як і її опоненти, готується до чергових президентських виборів. З іншого боку, за 18 років, прожитих українським суспільством та його владою в умовах державної незалежності, справді є над чим замислитися. Причому, до цього переосмислення спонукають не лише політичні й економічні обставини життя «пересічних» українців, але й суто моральні міркування, які «диктуються вічністю», а не повсякденними політичними й економічними клопотами.

Підвищений інтерес до проблем влади зумовлений, в першу чергу, багатьма історичними подіями, які захопили й видозмінили українське суспільство. Йдеться про низку історичних суспільних перетворень наприкінці 80-х — початку 90-х років. Тогочасні трансформації були фундаментальними та загальносистемними. Вони становили частину історичного процесу занепаду й падіння комуністичної системи та Радянського Союзу як головного інституційного уособлення цієї системи. Таким чином, українська історія розгорталася в контексті глобальних історичних перетворень, які докорінно змінили світову політику та національні політичні системи на східноєвропейських і пострадянських теренах. Політико-історичний поступ захопив, на той час радянську, Україну, привівши її до незалежності, демократії, ринку й лібералізму. Головною властивістю тогочасних політичних перетворень була їх глобальність та об'єктивність, а перебіг цих перетворень залежав більше від змін у світовому розташуванні сил та ціннісно-ідеологічній структурі світу. Сьогодні дещо недооцінюються обидва виміри соціальної трансформації. Внаслідок історичної поразки Радянського Союзу перемогли Сполучені Штати та їх союзники, що створило передумови для беззастережного панування країн євроатлантичної спільноти у світі. Однак відомо, що таке одноосібне панування морально псує не лише окремих людей, але й цілі народи; псує не лише тих, хто панує, але й тих, над ким панують,

адже мораль панів і мораль рабів — це взагалі не мораль, це просто ідеології.

Зміна світів насичена багатьма наслідками, частина з яких має очевидну моральну природу. Відомо, що «часи перемін» несуть в собі як загрозу моральної деградації, так і перспективу морального відродження. Політична криза є тим історичним моментом, який може піднести моральні почуття, а може й притлумити їх — для одних вона початок морального спасіння, а для інших — початок моральної загибелі. Крім того, моральність є надзвичайно потужним джерелом легітимізації, особливо в суспільствах, що переживають кризу легітимізації. Відомо, що однією з головних причин падіння Радянського Союзу та комуністичної системи була їх майже цілковита делегітимізація. Тому й наступний суспільний лад мав переважити попередній саме більшою вірою в себе, вищою легітимізованістю.

Українська держава й українське ринково-демократичне суспільство виникли внаслідок історичних подій та глобальних політичних трансформацій, на які самі українці мали досить обмежений вплив і які не були результатом реалізації політичної волі української нації. Інша річ — державотворення й націотворення, тобто процеси, що потребують вольових зусиль, ресурсів, культурної творчості певної етнонаціональної спільноти. Справді, важко уявити національну державу й політичну націю, які розбудовані без участі самої нації. Безперечно, ця участь може бути більшою або меншою, з огляду на різноманітні механізми узалежнення, що використовуються в міжнародних відносинах панівними групами держав та й просто великими державами, котрі мають хоч якісь зовнішньополітичні амбіції. Тому й націотворення та державотворення можуть бути більш або менш залежними від зовнішніх сил, однак вони завжди вимагають принаймні мінімальних зусиль самої нації — самообмеження, самовідданості, самосвідомості й безкорисності. І чим більше всі ці якості задіяні, тим незалежнішою буде національна держава. Названі якості мають морально-політичний характер, тому їх носієм повинно бути все суспільство, а не лише окремі верстви. Моральність, за своїм визначенням, є універсальною, стосуючись всіх і кожного. Моральна влада є витвором морального суспільства. Моральність, за своїм визначенням, передбачає безкорисність. Моральна влада ніколи не зростає з аморального суспільства і навпаки — високоморальний соціум ніколи не потерпить корумпованої влади. Моральність, за своїм визначенням,

передбачає обов'язковість виконання норм чи навіть свідомий самопримус до такого виконання. Моральна влада ніколи не виникне в суспільстві, позбавленому моральної дисципліни.

Отримавши (а не здобувши) незалежність та позбувшись комунізму, українське суспільство постало перед необхідністю самостійного існування в історії та суспільстві. Така ситуація була для сучасних українців настільки несподіваною, наскільки унікальною. Кудись поділися всі ті «лихі вороги», що заважали їм бути повноцінною європейською нацією та створити функціональну європейську державу. Точніше — супротивники нікуди не зникли, вони завжди існували й існуватимуть в цілковито конкурентних міжнародних відносинах, однак тепер їм треба було протистояти віч-на-віч і вже не було на кого перекласти політичну відповідальність за самих себе. Першою умовою виживання в будь-якій політично невизначеній ситуації є моральна цілісність. Висока моральність створює навколо її носія замкнену духовну сферу — непроникну для буденних і суєтних подій політичного життя. Проте така сфера — це не лише осередок для тих, хто втікає від дилем реального життя, ховаючись за моральним снобізмом. Вона також підстава політичного вибору та умова політичної незалежності, адже ще ніколи морально корумповані народи не були незалежними тривалий історичний час.

Дослідження вітчизняних вчених — соціологів Є. Головахи та Н. Паніної ілюструють, що ключовими подіями кардинальних суспільних змін на початкових етапах посткомуністичної трансформації став прихід до влади М.Горбачова і Чорнобильська катастрофа. «Перша подія зумовила очікуваний після тривалого періоду застійної геронтократії потяг до пошуку нових шляхів розвитку радянського суспільства, а друга — вочевидила смертельну загрозу для держави від сформованого за умов закритого суспільства синдрому безвідповідальності людей, відповідальних за обтяжені ризиком тотальних катастроф сучасної технології»². Отже, маємо поєднання двох факторів — кадрового та техногенного. Проте йдеться лише про історичний поштовх. Самі трансформаційні процеси мали глибинні причини, дія багатьох з яких не припинилась і до сьогодні, спричиняючи піднесення одних посткомуністичних країн та занепад інших. Однак навіть ці два фактори висвітлюють моральний аспект початку посткомуністичної трансформації, пов'язаний з відповідальністю влади як перед своїм народом, так і, зрештою, перед собою.

Крах політичної системи СРСР, його інституційного ладу був зумовлений конкурентним впливом економічно ефективнішого Заходу, прагненням звільнитися від «радянського диктату» у країнах «соціалістичного табору». Такі процеси на теренах посткомуністичного простору були неминучими, порівняно з основними сучасними соціальними змінами у глобальному та локальному вимірах. Так, вітчизняний соціолог С.Бабенко доводить, що трансформаційні процеси у посткомуністичних суспільствах відбуваються у двох проекціях: «По-перше, ці перетворення є невіддільною частиною глобальних процесів, зміни світ-системи (у термінології І.Валерстайна), глобалізації ринків, інформаційних потоків та соціокультурного простору. Зростання плюралізму та мультикультуралізму, з одного боку, та гегемонізації й тотальності глобальних ризиків і моделей відповіді на них, з іншого боку, характерні для сучасних соціальних змін у будь-якому суспільстві. По-друге, процеси пострадянської трансформації є унікальним історичним досвідом перетворення складного феномена радянського суспільства, яке має власну логіку та механізми. Зокрема, його можна аналізувати під кутом зору проблематики *path dependency* (залежності від пройденого шляху) і «вбудовування» нових інститутів, структур та культурних форм у суспільне ціле, ґрунтоване на якісно відмінній системі радянського типу»³.

Характеризуючи трансформаційні процеси, які відбувалися на теренах двох світових імперій — Радянського Союзу та Сполучених Штатів, американський соціолог Е.Тофлер відзначає, що «вкрай рідко зникає цілісна, така, що охоплює увесь світ, система влади. Це рідкісний момент в історії: відразу змінюються всі правила гри у владі і сама її природа революціонується»⁴. Переживання такого рідкісного історичного моменту породжує безліч морально-політичних дилем, тобто є значною мірою моральним переживанням: Як співвідносяться повага до минулого і прагнення радикальних змін? Наскільки розумно ми скористалися своїм ціннісним та системним спадком? Чи мають моральне право керувати демократичним суспільством люди, які ще вчора декларували свою цілковиту відданість комуністичним ідеалам? Заслуговуємо ми чи ні на краще життя? Наскільки ренегатство й конформізм «увійшли в нашу кров»? Ці та багато інших питань величезної моральної ваги все ще залишаються без відповіді. Можливо, саме через моральну незрілість більшість наших політичних та економічних проблем залишається нерозв'язаною.

Початок 90-х років в Україні був позначений багатьма соціально-політичними трансформаціями, по-своєму значущими, але далеко не революційними. Перші роки незалежного існування України практично не спричинили становлення нових інститутів, наділених легітимним статусом та довірою у суспільстві. Крім того, в плані ефективності, впродовж цих років не було створено дієвої інституціональної інфраструктури, яка б підтримувала і нову незалежну державу, і саме українське суспільство. «Переважна більшість владної бюрократії та пересічних громадян у цей час не були зацікавлені в принциповому перетворенні усталеного соціального ладу, навіть якщо на декларативному рівні вони підтримували ідею принципової зміни суспільної системи...»⁵. Отже, соціальна трансформація відбувалась ізольовано. Вона не стосувалася самих громадян. Однією з причин такої ізольованості було те, що ця трансформація не мала для більшості українців морального значення, а була просто черговою владною реструктуризацією — витівкою правлячих кіл та розвагою еліт (до речі, досить для них вигідною).

Між українським народом та українською владою не склався морально-політичний консенсус. Суспільство виявилось розширеним не лише в майновому, але й в моральному плані. Згодом усе значно погіршилося, і не лише народ і так звана «еліта» почали існувати в різних моральних вимірах, а й в середині цієї «еліти» пролягли лінії політичного, економічного та морального розмежування. «Процес диференціації еліт призвів до протистояння «партії влади» та опозиції. В суспільстві не знайшлося достатньо активних і організованих сил, здатних надто тривалий еволюційний процес відмирання колишньої суспільної системи перетворити на революційний вибух, спираючись на наявну масову недовіру владним структурам і незадоволення економічним становищем країни. Це було пов'язано з феноменом розподілу сфер впливу між елітами, коли економічна сфера опинилася в руках колишньої номенклатурної еліти, а ідеологічна — в компетенції найорганізованішої нової еліти, що сформувалася навколо ідеї пріоритетності зміцнення національної державності»⁶. Отже, сталося найгірше, і політичні та економічні поділи поєдналися з поділами моральними, тобто суспільство виявилось остаточно розколотим.

Сучасна Україна лише в 2004 році (під час президентських виборів) уперше усвідомила глибину свого морального падіння та політичного й економічного розпаду, наслідком чого стала зміна

владної верхівки. Цей трансформаційний процес значна частина вітчизняних вчених⁷ назвала революційним, хоча наукові дискусії щодо ідентифікації самого явища тривають і досі.

Аналізу змін, котрі відбуваються в житті сучасного суспільства за часів, коли воно знає раптових трансформацій, може прислужитися праця Е.Тюффлера «Метаморфози влади». Провідною темою цієї книги є питання влади, сутність якої автор вбачає в проблемі управління, зокрема, в тому, хто і яким чином ініціює та здійснює суспільні перетворення. Причому, як пише Е. Тюффлер, «руйнація старого стилю управління прискорюється також і в діловому, і в повсякденному житті, коли дезінтегруються глобальні структури влади ...». Свої міркування він узагальнює висновком: «Ми вступаємо в еру метаморфоз влади ... «Метаморфози» — це не просто перехід влади. Це — її трансформація»⁸. Таким чином, трансформація влади є всеосяжним процесом, який стосується всієї владної вертикалі й усього суспільства. Саме ця всеосяжність надає перетворенню владних відносин морального значення. Врешті-решт, будь-яке радикальне перетворення неминуче матиме моральні аспекти, а найбільш успішним та природним є те перетворення, яке ініціюється дією моральних факторів. Інша справа, що коли державою проголошується курс на демократизацію політичних процесів, то слушно тут ставить запитання у своєму дослідженні І.Гладуняк: «Чи не занадто тривалим є процес формування в Україні демократичної системи політичного управління, і які наслідки може мати подальше уповільнення процесів реформування в цій сфері суспільних відносин?»⁹.

Якщо в сутності своїй влада — це система управління, то набуття Україною на початку 90-х незалежності стало знаковою подією у формуванні української влади саме з точки зору організації управління. Красномовно про це свідчать обговорення питання оновлення влади в сучасній Україні. Так, О.Головко, міський голова Запоріжжя (1992–2000 рр.), координатор руху «Новая Украина» в Запорізькій області досить влучно відтворив одну із проблем сьогоднішньої влади: «Всі наші проблеми розпочалися з того, що ми прийняли таку систему влади, у якій не розподілені повноваження і немає відповідальної особи»¹⁰. Президент Центру соціальних досліджень «Софія» А. Єрмолаєв відзначає, що ефективність сьогоднішньої влади гарантується не політичною реформою самою по собі, а здатністю політиків реагувати на запити суспільства. Оновлення влади — це не нові вожді, а нова конфігурація, нові

правила, принципово нові взаємовідносини¹¹. У цьому контексті варто відзначити точку зору народного депутата М.Сироти: «Самі владні структури потребують постійного притоку кадрів високого рівня кваліфікації, культури, духовного розвитку»¹². Тому, перш за все, має відбутися моральне відродження чи навіть переродження. Нова влада неможлива без нової етики влади, а нова етика влади неможлива без високої моральності всього суспільства, яке є не лише ресурсним, але й моральним джерелом цієї влади.

Отже, у будь-якому політичному процесі, зокрема в питанні влади, варто відзначити роль та активність власне людей, їх політичні дії. Згідно з теорією П.Бурдьє «людські істоти є одночасно біологічними індивідами і соціальними агентами, конституйованими як такі у відношенні й через відношення з соціальним простором, точніше, з полями»¹³. Відносини між людьми неможливі поза моральним контекстом — вони моральні за своєю природою. Тому одним з «полів» людської взаємодії є поле моральне. Йдеться про той сегмент буття людини, в якому виробляються універсальні поведінкові норми — соціальні й надсоціальні водночас. Куди б не прийшла людина, вона всюди приносить із собою моральні переконання, об'єктивно моралізуючи будь-яку сферу своєї діяльності. Відповідно й політика не може бути позаморальною сферою — сферою винятково технічних вправ над масовою свідомістю, сферою застосування політичних технологій, сферою інституціо-налізованої корупції та ідеологізованого цинізму.

Так чи інакше, влада є соціальним феноменом, який пов'язаний з самою людською природою, остання ж є моральною в своєму осерді. В політичній науці для визначення соціального характеру управлінських відносин, а також методів та ефективності володарювання загалом використовується категорія політичного режиму. Проте навіть найбільш ефективний політичний режим не проіснує тривалий час без моральної легітимізації, тобто без віри в себе і довіри до себе. Так само в історії ще не було політичного режиму, який би існував у системному вакуумі, тобто поза іншими підсистемами суспільства. Моральність є однією з таких підсистем. Вона неминуче проникає до політичної підсистеми передусім у формі політичної етики.

Досліджуючи динаміку змін пострадянських режимів у порівняльній перспективі, В.Гельман визнає, що вивчити витоки змін режимів і спробувати пояснити ці зміни єдиною причиною — доволі складно. Так само відкритим залишається питання об-

ґрунтування відмінностей пострадянських трансформацій. З погляду на сьогодні, В. Гельман дає досить цікаве визначення поняттям «політичний режим» та «зміна режиму». «Під політичним режимом розуміється певний тип політичної «гри», включаючи в себе два основні елементи: 1) набір політичних акторів («гравців»), котрі контролюють доступні їм ресурси і дотримуються тих чи інших стратегій для досягнення своєї мети; 2) набір інститутів, або «правил гри», котрі задають обмеження і створюють стимул до дії політичних акторів. Це формальне визначення вироблене з метою аналізу зміни режимів»¹⁴. Акторами політичних режимів В. Гельман називає різні сегменти еліт, тобто тих організованих груп у суспільстві, котрі здатні вплинути на політично значущі рішення. І якщо на початку 90-х років, як констатує В. Гельман, політичний розвиток пострадянської України міг бути описаний і охарактеризований як «безформний плюралізм», то лише після 2004 року, зберігаючи високий рівень нестабільності, політичний процес почав розвиватися в рамках «боротьби за правилами». Передумовою цьому, на думку В. Гельмана, стали: 1) «спадок минулого», що спричинив появу сильних регіональних акторів і фрагментарну еліту; 2) відсутність повної переваги ресурсів з боку домінуючого актора; 3) відносно висока ціна стримування/придушення вели до ряду «картельних угод», вичерпаних внаслідок обмежень, заданих політичними інститутами (обмеження термінів перебування при владі й конкурентні вибори), та конфлікту еліт, що в підсумку призвів до інституційного компромісу¹⁵.

---

¹ Луман Н. Власть /Пер. с нем. А.Ю.Антоновского. — М.: Практис, 2001. — С. 151.

² Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — №3. — С. 34.

³ Бабенко С. Порівняльний соціологічний аналіз посткомуністичних трансформаційних процесів (програма магістерського курсу) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2007. — №4. — С. 181.

⁴ Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Пер. с англ. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. — С. 27.

⁵ Головаха Є., Паніна Н. Вказ. праця. — С. 38.

⁶ Там само — С. 38.

⁷ У кольорах «помаранчевої революції» / За. ред. та упоряд. Ю. Шаповала. — К.: ЕксОб. — 2007. — С. 75.; Головаха Є., Паніна Н. Вказ. праця.;

Брюховецький В. «Владу беруть силою. А втримують мудрістю» // www.day.kiev.ua/130898/; Мотиль О. Помаранчева криза в демократичній перспективі / Пер. з англ. Павло Грицак за рукописом // Кульчицький С. Українська революція 2004 р.— К.: Генеза, 2005. — С. 181.; Яневський Д. Хроніка «помаранчевої» революції. — Харків: Фоліо. — 2005. — С. 130–131.

⁸ Тоффлер Э. Метаморфозы власти. — С. 23–24.

⁹ Гладуняк І.В. Розвиток системи політичного управління в сучасній Україні: Монографія. — К.: Ін Юре, 2008. — С.332.

¹⁰ Головка О. Політичні процеси в Україні: варіанти оновлення влади. Круглий стіл (18 червня 2009 р.).

¹¹ Єрмолаєв А. Політичні процеси в Україні: варіанти оновлення влади. Круглий стіл (18 червня 2009 р.).

¹² Сирота М. Україна в геополітичному просторі третього тисячоліття. — Вид. 2-ге — К.: Університетське вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. — С. 200.

¹³ Бурдьє П. Соціологія політики / Пер. с фр. Е.Д.Вознесенская и др.; Сост., общ. ред. и предисл. Н.А.Шматко — М.: Socio-Logos, 1993. — С. 33.

¹⁴ Гельман В. Из огня да в полымя? Динамика изменений постсоветских режимов в сравнительной перспективе // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 4. — Харьков: Константа, 2006. — С. 119–150.

¹⁵ Там само. — С. 140.